

Makale Gönderim Tarihi: 09.01.2020 Makale Kabul Tarihi: 20.03.2020

Araştırma Makalesi

HÂKİM'İN MÜSTEDREK'İ MÜSVEDDE Mİ *

Cemal URAL**

Öz

Mütekaddimûn döneminin önemli isimleri arasında yer alan Hâkim en-Nisâbûrî'nin ilmi yetkinliği hadis ilimleriyle ilgilenen herkesin bildiği bir husustur. Ulumu'l-Hadis'e dair pek çok eser kaleme alan Hâkim'in *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn* isimli eseri de *müstedrek* türü eserlerin en meşhurları arasında zikredilir. Ancak onun bu kitabı, içerisinde bulunan *zayıf*, *münker* hatta *mevzû* rivayetler sebebiyle eleştirilmiş ve onun bu eserindeki bazı rivayetler hakkında verdiği sıhhat hükümleri onun *mütesâhil* olarak görülmesine neden olmuştur. Hâkim'e yöneltilen bu eleştirilere genellikle, onun *el-Müstedrek*'i telif ettiği sırada yaşının ilerlediği ve hafızasının bozulduğu argümanlarıyla karşılık verilmiştir. Bu eleştirilere verilen bir diğer cevap ise Hâkim'in *el-Müstedrek*'i bir müsvedde olarak hazırladığı ve henüz son şeklini vermeden vefat ettiği'dir. Bu çalışma mezkûr iddianın doğru olup olmadığını araştırmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hâkim en-Nisâbûrî, el-Müstedrek, Müsvedde, Şeyhayn.

Is a Draft al-Hakim's 'al-Mustadrak

Abstract

The knowledge competence of al-Hakim Nishapuri who is one of the important previous ones is known by everyone interested Hadith disciplines. 'al-Mustadrak alâ al-Sahihayn' of al-Hakim Nishapuri who wrote a lot of book related to Hadith disciplines is be mentioned among the best famous supplement type books. Only his book had been criticized because of it contained unauthoritative, denounced even fabricated hadiths and his authenticity judgments about some transmission has caused that he was been evaluated as a lax. The criticisms directed at al-Hakim was

---

Atıf: Ural, Cemal. "Hâkim'in Müstedrek'i Müsvedde mi" *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25:1 (2020): 65-92.

* Bu çalışma yazarın "Hâkim en-Nisâbûrî'nin el-Müstedrek 'Ale's-Sahîhayn Adlı Eseri Müsvedde Mi" adlı doktora seminerinden türetilmiştir.

** Arş. Gör., Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Hadis Anabilim Dalı, cural@firat.edu.tr Orcid: 0000-0001-5225-4211

answered with that he got old and his memory weakened when he wrote this book. The another answer given these criticisms is that al-Hakim wrote al-Mustadrak as a draft and died before finalized it. This study aims at that the claim under discussion is true or not.

Key Words: al-Hakim Nishapuri, al-Mustadrak, draft, the two scholars.

Giriş

Hız. Peygamber'in sünnet-i seniyyesini bize ulaştırmak için hadis âlimleri pek çok eser telif etmiştir. Bu eserlerin içerisinde en çok ön plana çıkanlar şüphesiz Buhârî ve Müslim'in *el-Câmiu's-Sahîh* isimli kitaplarıdır. Bu eserler üzerine pek çok çalışma yapıldığı ehince malum bir husustur. Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn* isimli eseri de *Sahîhayn* üzerine yapılmış önemli çalışmalardan biridir. Hâkim bu eserinde Şeyhayn'ın veya onlardan birinin şartlarına uygun olup eserlerine almadığı rivayetleri bir araya getirmeyi hedeflemiştir. Ancak onun, bunu ne kadar başarabildiği tartışmaya açık bir konudur. Zira eserinde zikrettiği birçok rivayet, hadis âlimleri tarafından *zayıf*, *münker* ve *mevzû* olarak görülmüştür.

Bu çalışmada Hâkim'in bunu niye başaramadığına cevap olarak zikredilen *el-Müstedrek*'in müsvedde olduğu ve onun bunu temize çekmeden vefat ettiği iddiası irdelenecektir. Eğer bu iddianın doğruluğu tespit edilirse Hâkim'in, kendisine yöneltilen eleştirileri hak etmediği ve henüz son düzeltmeleri yapmadığı bir eserdeki *zayıf* rivayetlerden dolayı mazur görülebileceği söylenebilir.

el-Müstedrek ile ilgili başta Zehebî'nin *et-Telhîs'i* olmak üzere pek çok çalışma yapılmıştır. Ancak *el-Müstedrek*'in müsvedde olup olmamasıyla alakalı müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Çalışmada öncelikle Hâkim'in, *mütesâhil* olduğu iddiası ve *el-Müstedrek*'e yöneltilen eleştirilere yer verilecektir. Daha sonra İbn Hacer'in dillendirdiği *el-Müstedrek*'in müsvedde oluşuna dair iddiası değerlendirilecektir. Bunun için *el-Müstedrek*'in gözden geçirildiği söylenen ilk kısmı ile Hâkim'in vefatı sebebiyle düzeltmeye fırsat bulamadığı iddia edilen son kısmındaki *zayıf* veya uydurma olduğu söylenen hadisler karşılaştırılacaktır. Hadislerin sıhhat değerlendirmesinde Zehebî'nin *et-Telhîs* adlı eseri esas alınacak ve sadece Zehebî'nin eleştirdiği rivayetler zikredilecektir. Eğer bu iki kısım arasında bariz bir fark tespit edilirse İbn Hacer'in iddiası desteklenmiş olacak ve Hâkim eseri tamamlayamadığı için mazur sayılabilecektir.

1. Hâkim en-Nisâbü'rî'nin Mütêsâhil Olduğu İddiası ve el-Müstedrek'e Yöneltilen Eleştiriler

Bu bölümde konumuzla alakalı olduğunu düşündüğümüz, Hâkim'in *mütêsâhil* olduğu iddiası ve *el-Müstedrek*'e yöneltilen eleştirilere yer verilecektir.

1.1. Hâkim en-Nisâbü'rî'nin Mütêsâhil Olduğu İddiası

Hadis usulü eserleri içerisinde önemli bir konumda yer alan *Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs* eserinin yazarı olan Hâkim pek çok âlim tarafından övülmüş ve takdir edilmiştir. Hocası Ebû Ahmed (el-Hâkimü'l-Kebîr), yerini dolduracak birisi varsa bunun talebesi Hâkim olacağını söyleyerek onun ilmi yetkinliğini vurgulamıştır.¹

Hadis ilimleriyle yakından ilgilenen Hâkim, Bağdat'a uğradığında oradaki hadisçilere, şeyhleri Dârekutnî'nin tahrir ettiği bazı kitaplara bakmak istediğini söylemiş, kendisine getirilen cüzlerden birincisine baktıktan sonra kitaptaki birinci hadisin Atiyye el-Avfî tarafından rivayet edildiğini görmüş ve Atiyye'nin *zayıf* biri olduğunu ifade ettikten sonra o cüzü bırakmış ve diğerlerine bakmamıştır.² Bu olay Hâkim'in hadis rivayetindeki titizliğini göstermesi açısından gayet önemlidir.

Hâfız Muhammed b. Tâhir, Sa'd b. Ali ez-Zencânî'ye, muasır olan dört hâfızdan hangisinin daha iyi olduğunu sormuş, Sa'd b. Ali ez-Zencânî bunların kim olduğunu sorunca Muhammed b. Tâhir, Bağdat'ta Dârekutnî, Mısır'da Abdulğânî, İsfahân'da İbn Mende ve Nîşâbü'r'da Hâkim cevabını vermiştir. Hangisinin daha iyi hâfız olduğu sorusuna cevap alamayınca Muhammed b. Tâhir sorusunda ısrar etmiş, Sa'd b. Ali ez-Zencânî bunun üzerine şöyle karşılık vermiştir: İçlerinde *ilel* ilmini en iyi bilen Dârekutnî, neseb bilgisinde en iyi olan Abdulğânî, en çok hadis bilen İbn Mende ve en güzel eser yazan da Hâkim'dir.³

Hâkim'in isminin, Dârekutnî gibi hadiste otorite görülen şahıslar sayılırken dört kişiden biri olarak zikredilmesi onun ilmi şahsiyetini yansıtması açısından yeterli bir meziyettir.

¹ İbn Asakir, Ebu'l-Kasım Ali b. el-Hasan b. Hibetullah (ö. 571/1176), *Tebyînu Kizbi'l-Mufterî fî mâ Nusibe ile'l-İmâm Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, Dâru'l-Fikr, (II. Bsk), Dimeşk, 1399, s. 229; Kandemir, Mehmet Yaşar, "Hâkim en-Nisâbü'rî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 1997, c. XV, s. 190.

² Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit (ö. 463/1071), *Tarihu Bağdâd (Tarihu Medîneti's-Selâm) ve Ahbâru Muhaddisîha ve Zikru Kuttânihâ el-Ulemâ min Ğayri Ehlihâ ve Vâridihâ*, Daru'l-Ğarbi'l-İslâmî, (I-XVII, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf, I. Bsk.), Beyrut, 1422/2001, c. III, s. 510, no: 1044.

³ Salihî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Abdulhâdî ed-Dimeşkî (ö. 744/1343), *Tabakâtu 'Ulemâi'l-Hadîs*, Muessesetu'r-Risâle, (I-IV, thk. Ekrem el-Bûşî, II. Bsk.), Beyrut, 1417/1996, c. III, s. 241, no: 941.

Abdulğani b. Saîd el-Mısrî, Hâkîm'in *el-Medhal ile's-Sahîh* isimli eserindeki hatalara reddiye yazdığında Hâkîm'in kendisine gönderdiği bir mektupla teşekkür ve dua ettiğini bunun da kendisinin akıllı biri olduğunu gösterdiğini ifade etmektedir.⁴ Çünkü akıllı kişi hatalarının gösterilmesinden memnun olur.

Sülemî, Dârekutnî'ye İbn Mende mi yoksa İbnu'l-Beyyî' (Hâkîm) mi daha hâfız sorusunu sormuş, Dârekutnî, "İbnu'l-Beyyî' hıfz yönünden daha mutkindir" cevabını vermiştir.⁵ Sübkî ise Hâkîm'in bütün ilimlerde behre sahibi olduğunu belirtmiş ve onu büyük imam, hâfız, şanı yüce gibi ifadelerle övmüştür.⁶

Bütün bu övücü sözlerin yanında Hâkîm'i eleştiren kişiler de olmuştur. Kendisine yöneltilen eleştirilerden biri onun mütesâhil olduğu yönündedir.⁷ Ömrünün sonlarına doğru ona gaflet arız olduğu, hatta onun *ed-Du'afâ* adlı esrinde zayıf saydığı bazı kişilerden *el-Müstedrek*'te nakilde bulunduğu ve bu rivayetlerin sahîh olduğunu ifade ettiği söylenmektedir.⁸ Örneğin o Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem'in hadisini nakletmiş ve ardından, "bu isnâdı sahîh bir hadistir" demiştir.⁹ Yine kendisi Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem'in babasından uydurma hadisler rivayet ettiğini ifade etmiştir.¹⁰

Hâkîm'in mütesâhil olarak değerlendirilmesinin sebeplerinden bir diğeri onun Sahihayn'da rivayeti bulunan bir ravi hakkında genelleme yaparak o ravinin tüm rivayetlerinin Sahihayn'ın şartlarına uygun olduğuna hükmetmesidir.¹¹ Burada yeri gelmişken önemli addettiğimiz bir hususu vurgulamak istiyoruz. Bir musannifin herhangi bir raviyi bir isnâdda zikretmesi o ravinin bütün

⁴ Salihî, *Tabakâtu 'Ulemâ'il-Hadîs*, c. III, s. 243, no: 941.

⁵ Zehebî, Şemsü'd-Dîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman (ö. 748/1347), *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Müessesetu'r-Risâle, (I-XXV, thk. Şuayb el-Arnavut, II. Bsk.), Beyrut, 1404/1984, c. XVII, s. 171, no: 100.

⁶ Sübkî, Tâcuddîn Ebû Nasr Abdulvehhâb b. Ali b. Abdulkâfî, (ö. 771/1370), *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kubrâ*, Dâru İhyâ'il-Kutubi'l-Arabiyye, (I-X, thk. Abdulfettâh Muhammed el-Hulv, Mahmud Muhammed et-Tanâhî, I. Bsk.), Kahire, 1383/1964, c. IV, s. 155-156, no: 328.

⁷ İbnu's- Salah, Ebû Amr Osmân b. Abdurrahmân eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245) *Ma'rifetu Envâi İlmî'l-Hadîs*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, (thk. Abdullatif el-Hemîm, Mâhir Yâsin el-Fahl, I. Bsk.), Beyrut, 1423/2002, s. 88.

⁸ İbn Hacer, Ahmed b. Ali Ebu'l-Fadl el-Askalânî (ö. 852/1448), *Lisânu'l-Mizân*, Mektebetu'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, Beyrut, 1423/2002, c. VII, s. 257, no: 7020.

⁹ Hâkîm, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah en-Nisâbü'rî (ö. 405/1014), *el-Müstedrek Ale's-Sahihayn*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, (I-IV, I. Bsk.), Beyrut, 1411/1990, c. II, s. 672, h. no: 4228.

¹⁰ Hâkîm, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah en-Nisâbü'rî (ö. 405/1014), *el-Medhal ile's-Sahîh*, Müessesetu'r-Risâle, (thk. Rabî' b. Hâdî Umeyr el-Medhalî, I. Bsk.), Beyrut, 1404/1984, s. 154, no: 97; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, c. VII, s. 257, no: 7020.

¹¹ Zeylaî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf (ö. 762/1360), *Nasbu'r-Râye li Ehâdisi'l-Hidâye*, Dâru'l-Kible, (I-V, I. Bsk.), Cidde, 1418/1997, c. I, s. 11; Leknevî, Ebu'l-Hasanât Muhammed Abdulhayy, (ö. 1886), *el-Ecvibetu'l-Fâdila li'l-Esileti'l-Aşerati'l-Kâmile*, (Ebû Ğudde'nin Ta'liki) Dâru's-Selâm, (V. Bsk.), Kahire 1428/2007, s. 81.

rivayetlerinin o musannifin şartlarına uygun olduğu anlamına gelmez. Çünkü bazı *sika* raviler belirli kişilerden aldıkları hadislerde *zayıf* sayılmışlardır. Örneğin Huşeym'in, Zührî'den naklettiği bütün rivayetler Şeyhayn'ın şartlarına hatta onlardan birinin şartlarına uygundur denilemez. Zira onlar Huşeym'in, Zührî dışındaki hocalarından aldığı rivayetleri eserlerine almışlardır. Çünkü Huşeym, Zührî'den rivayet ettiği hadislerde *zayıf* sayılmıştır. Huşeym, Zührî'nin yanına varınca ondan yirmi hadis almış, dönüş yolunda bir arkadaşı ona rivayetleri sormuş, ortaya çıkan kuvvetli bir rüzgâr rivayetlerin yazılı olduğu sayfaları uçurmuş ve Huşeym henüz iyi ezberleyemediği rivayetleri, zihninde kalan şekliyle nakletmiş ve bazılarında hata yapmıştır. Zührî'den naklettiği rivayetlerin *zayıf* sayılmasının nedeni işte budur. Dolayısıyla bir musannif hakkında, falan ravi ile ihticâc etmiştir, denildiği zaman o musannifin kullandığı isnâddaki ravilerin kimlerden hadis aldığına da dikkat etmek gerekir. Yani ravilerin teker teker *sika* sayılmalarından ziyade o isnâdın bir bütün olarak makbul sayılıp sayılmadığına bakmak gerekir.¹² Anlaşılan Hâkim bu hususu gözden kaçırmış olacak ki bazı hadislerin Şeyhayn'ın şartlarına uygunluğu noktasındaki görüşleri isabetli olmamıştır. Bu yüzden onun verdiği sıhhat hükümleri ancak başka alimler tarafından da teyid edildiği takdirde dikkate alınmıştır.¹³

Bu durum Hâkim'in ömrünün sonuna doğru hafızasının zayıfladığı hususuyla açıklanabilir. Çünkü Hâkim eleştirilen rivayetlerdeki kusurları bilecek kapasitededir. Ayrıca onun mütesâhil olarak görülmesi bütün eserlerindeki görüşleriyle alakalı bir husus olmayıp âhir ömründe yazdığı *el-Müstedrek*'teki değerlendirmeleriyle ilgilidir. Şimdi *el-Müstedrek* hakkında söylenenlere geçebiliriz.

1.2. Müstedrek'e Yöneltilen Eleştiriler

Sözlükte bir şeyin eksikliğini tamamlamak, hatasını düzeltmek anlamında kullanılan müstedrek,¹⁴ terim olarak "bir hadis kitabı yazarının ölçülerine uyduğu halde kitabına almadığı hadislerin bir araya toplanmasıyla yazılan hadis

¹² Suyûtî Ebu'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî (ö. 911/1505), *Tedribu'r-Râvî fi Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, Mektebetu'l-Kevser, (I-II, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî, II. Bsk.), Beyrut, 1415, c. I, s. 138-139.

¹³ Ramazan Ahmed, Ebû Muhammed, *Tenbîhu'l-Vâhim al âmâ Câne fi Müstedreki'l-Hâkim*, Mektebetu't-Tevbe, Riyad, 1420/2000, s. 19.

¹⁴ Zebîdî, Ebu'l-Feyz Muhammed el-Murtaza el-Huseynî, (ö.1205/1791), *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Dâru'l-Hidâye, (I-XL, thk. Mustafa el-Hicâzi), yy., 1413/1993, c. XXVII, s. 144.

kitabıdır".¹⁵ Bu türün en meşhur örneği Hâkim'in, Buhârî ve Müslim'in *el-Câmiu's-Sahîh*'leri üzerine telif ettiği *el-Müstedrek*'idir.¹⁶

Hâkim, *el-Müstedrek*'in mukaddimesinde kitabının telif amacını şöyle dile getirmiştir: "Buhârî ile Müslim sahîh rivayetler konusunda şöhreti bütün bölgelere yayılan iki didaktik kitap tasnif etmişlerdir. Onlardan hiçbiri de sahîh hadisin sadece kendisinin rivayet ettikleri ile sınırlı olduğuna hükmetmemiştir. Günümüzde hadis ravileri ile 'elinizdeki sahîh rivayetler on bin hadise ulaşmaz, bin cüz, fazlası ve daha azından oluşan kitaplardaki isnatların tamamı zayıftır, sahîh değildir' diyerek alay eden bir grup bidatçi türemiştir.

Bu şehirden ve başka yerlerden ilim ehlinin gözdelerinden bir grup benden Buhârî ile Müslim'in kullandıkları isnâdların benzerlerini bir araya getiren bir kitap yazmamı istediler. Çünkü illetli olmayan bütün rivayetleri bir araya getirmenin imkanı yoktur. Ayrıca Buhârî ile Müslim tüm sahîh rivayetleri toplamayı da amaçlamamışlardır.

Buhârî ile Müslim'e, muasırları ve onlardan sonra gelen âlimlerden, rivayet ettikleri bazı hadislerin illetli olduğuna dair eleştiriler yapılmıştır. Ben bu iddialara *el-Medhal ile's-Sahîh*'de hadis ehlini tatmin edecek cevaplar verdim. Allah'tan, ravileri *sika* olan ve benzerleri ile Şeyhayn'ın veya birisinin ihticâc ettiği hadisleri *tahrîç* etme konusunda yardım istiyorum. Bu, sahîhin bütün İslam fakihleri nezdindeki şartıdır".¹⁷

Hâkim'in yukarıdaki ifadelerinden anlaşıldığı üzere o, Buhârî ve Müslim'in ya da onlardan birinin şartlarına uygun olup nakletmedikleri rivayetleri eserine alacağını iddia etmiştir. Fakat *el-Müstedrek*'te, münekkit hadis âlimleri tarafından eleştirilen hatta uydurma olduğu söylenen pek çok rivayet olduğu izahtan vâreste bir husustur.¹⁸ *El-Müstedrek*'teki bu zayıf ve uydurma rivayetler Hâkim'in koyduğu şartlara bağlı kalmadığını göstermektedir. Onun bu tutumu çok eleştirilmiş hatta Zehebî "keşke Hâkim *el-Müstedrek*'i tasnif etmeseydi, çünkü o kötü tasarrufu ile faziletini gölgelemiştir" demiştir.¹⁹

Ebû Sa'd el-Mâlînî, *el-Müstedrek*'i başından sonuna kadar tetkik ettiğini ve onda Buhârî ile Müslim'in şartına uygun tek bir hadis bulunmadığını iddia

¹⁵ Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, MÜİFV Yayınları (VII. Bsk.), İstanbul, 2013, s. 224.

¹⁶ İbrahim Hatiboğlu, "Müstedrek" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2006, c. XXXII, s. 133-134.

¹⁷ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. I, s. 41-42.

¹⁸ Örnekler için bkz. Hâkim, *el-Müstedrek*, c. II, s. 64, h. no: 2335, c. II, s. 430, h. no: 3494, c. II, s. 672, h. no: 4228, 4229, c. II, 674, h. no: 4231; Zehebî, Şemsü'd-Dîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman (ö. 748/1347), *Mevdûât min Müstedreki'l-Hâkim Hurricet mine'l-Fedâil*, Dârul-Lu'lue, (thk. Muhyiddin Sâmî, I. Bsk.), Mansure, 1439/2018, s. 30-81.

¹⁹ Zehebî, Şemsü'd-Dîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman (ö. 748/1347), *Tezkiratu'l-Huffâz*, Darul-Kutubi'l-İlmiyye, (I-IV), Beyrut, ts., c. III, s. 1045, no: 962.

etmiştir. Ancak bu iddiayı kibirlenme ve aşırılık olarak değerlendiren Zehebî, Ebû Sa'd'ın buna hükmedecek kapasitede olmadığını belirttiikten sonra *el-Müstedrek*'teki rivayetleri genel hatlarıyla şöyle sınıflandırmıştır: *el-Müstedrek*'te Buhârî ile Müslim'in şartına uygun pek çok rivayet olduğu gibi onlardan birinin şartına uygun rivayetler de vardır. Bunların tamamı kitabın üçte birini veya daha azını oluşturur. Kitabın bir kısmı da isnâdı sâlih, hasen ve ceyyid rivayetlerden oluşur. Bunlar da kitabın yaklaşık dörtte birini teşkil eder. Kitabın kalanı münker ve acaip rivayetlerden oluşur. Bunların içerisinde yaklaşık yüz tanesinin bâtil olduğu gönül rahatlığıyla söylenebilir.²⁰

Tozlu, *el-Müstedrek*'teki hadislerin % 12.6'sının Sahîhayn'ın, % 1.2'sinin Buhârî'nin, % 7.1'inin Müslim'in şartlarına uygun olduğunu söylemiş,²¹ Güner ise Hâkim'in, Sahîhayn'ın şartlarına uygun hadisleri tesbitte pek çok yanlış yaptığını ifade etmiştir.²²

Müstedrek'teki Hz. Ali'nin faziletine dair rivayetleri çalışan Dîshad Shamsalddin Bapir de *Müstedrek*'in ilk dörtte birlik kısmının gözden geçirildiği için diğer kalanından daha sağlam ve düzenli olduğunu belirtmiştir.²³

Hâkim'in sahîh olarak niteleyip Zehebî'nin mevzû saydığı on sekiz rivayeti ele alan bir çalışmada da rivayetlerin dağılımına bakıldığında on yedi rivayetin *Müstedrek*'in son kısmında yer aldığı ilk bölümde sadece bir rivayet olduğu görülmektedir. Ayrıca bu rivayetin de uydurma olmadığı sadece zayıf olduğu sonucuna varılmıştır.²⁴

Âlimlerin, Hâkim hakkındaki övücü sözlerini yukarıda zikretmiştik. Peki bu denli büyük bir hadis âlimi nasıl olur da *münker*, *bâtil* ve *mevzû* rivayetleri eserine almıştır. Bazıları buna cevap sadedinde Hâkim'in, *el-Müstedrek*'i ömrünün son demlerinde kendisine gaflet arız olduğu ve hafızasının bozulduğu esnada yazdığını söylemişlerdir.²⁵ Bunun dışında Hâkim'in, sahîh hadis sayısının

²⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. XVII, s. 175, no: 100.

²¹ İbrahim Tozlu, *Hadis Edebiyatında Müstedreklerin Yeri ve el-Hâkim'in el Müstedrek'i*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, UÜSBE, Bursa, 1994, s. 42-43.

²² Osman Güner, "Hâkim en-Nisâbü'rî ve Müstedrek Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. X, Samsun, 1998, ss. 141-158, s. 155.

²³ Dîshad Shamsalddin Bapir, *Hâkim en-Nisâbü'rî'nin el-Müstedrek Adlı Eserindeki Ehl-i Beyt'in Faziletine Dair Hadislerin Değerlendirilmesi (Hz. Ali örneği)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bingöl, 2017, s. 431.

²⁴ Anas Aljaad, "Medâ Tesâhulî'l-Hâkim Dirâse Tatbîkiyye Havle'l-Ehâdis elletî Hakeme aleyhâ ez-Zehebî bi'l-Vad' ", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, C. X, S. IV (22), 2018, ss. 1398-1414, s. 1402.

²⁵ İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, c. VII, s. 257, no: 7020.

çokluğunu ispat etme arzusu, âlî isnad zikretme merakı gibi bazı hususlar da *el-Müstedrek*'teki hataların sebepleri arasında zikredilebilir.²⁶

İbn Hacer ise Hâkim'in *el-Müstedrek*'teki düzeltmeleri tamamlayamadan vefat ettiğini dolayısıyla eserin müsvedde olduğunu ve Hâkim'in *tesâhül*ünün bundan kaynaklandığını savunur. Nitekim İbn Hacer *el-Müstedrek*'in altı cüzden oluşan bir nüshasının ikinci cüzünün yarısına yakın bir yerinde "Hâkim'in imlâsı burada bitmiştir" şeklinde bir ibareye rastladığını, kitabın kalan kısmının ise ondan *icâzet* yoluyla alındığını ve kendisinin *imlâ* ettirdiği kısımdaki *tesâhül*ün diğerine oranla çok daha az olduğunu ifade eder.²⁷

İbn Hacer'e izafe edilen bu görüş onun kendi eserlerinde tespit edilememiştir. Ancak burada önemli olan iddianın İbn Hacer'e nispetinden ziyade böyle bir hususun doğru olup olmadığı meselesidir. Biz de bu hususu netleştirmek adına Müstedrek'in baş tarafıyla son bölümünü karşılaştıracamız.

2. Müstedrek'in İlk Kısmı ile Son Kısmının Karşılaştırılması

Bu bölümde İbn Hacer'in dillendirdiği *el-Müstedrek*'in müsvedde oluşuna dair iddiası değerlendirilecektir. Bunun için *el-Müstedrek*'in gözden geçirildiği söylenen ilk kısmı ile Hâkim'in vefatı sebebiyle düzeltmeye fırsat bulamadığı iddia edilen son kısmındaki *zayıf* veya *uydurma* olduğu söylenen hadisler karşılaştırılacaktır. Hadislerin sıhhat değerlendirmesinde Zehebî'nin et-Telhîs'i esas alınacaktır. Eğer bu iki kısım arasında bariz bir fark tespit edilirse İbn Hacer'in iddiası desteklenmiş olacak ve Hâkim eseri tamamlayamadığı için mazur sayılabilecektir.

2.1. Müstedrek'in İlk Kısımındaki Hadislerin Değerlendirilmesi

Burada ilk kısımdan kastımız Hâkim tarafından tashih edildiği söylenen kitabın ilk dörtte birlik kısmıdır. *El-Müstedrek*'in Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye baskısı fihristler hariç dört cilttir bu da yaklaşık olarak birinci cilde tekâbül eder. Birinci cildin ilk beş yüz hadisi incelenecek ve sadece eleştirilen rivayetler zikredilecektir. Zehebî'nin hakkında yorum yapmadığı ya da Hâkim ile aynı kanaati paylaştığı rivayetlere ise yer verilmeyecektir. Hadislerin Arapça metinleri çalışmayı uzatacağı düşüncesiyle eklenmemiştir. Şimdi rivayetleri değerlendirmeye geçebiliriz.

²⁶ Mu'allimî, Abdurrahman b. Yahya et-Temîmî el-Yemânî, (ö.1386/1966), *et-Tenkîl bi mâ fi Te'nîbî'l-Kevserî mine'l-Ebâtîl*, el-Mektebu'l-İslâmî, (II. Bsk.), Beyrut, 1406/1986, c. II, s. 691.

²⁷ Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, c. I, s. 113; Kâtip Çelebî, Hacı Halîfe Mustafa b. Abdullah, *Keşfu'z-Zunûn*, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, (I-II, nşr. Şerefettin Yaltkaya), Beyrut, ts. c. II, s. 1672; Mukbil b. Hâdî, Ebû Abdurrahman, *Ricâlu'l-Hâkim fi'l-Müstedrek*, Mektebetu San'â el-Eseriyye, (II. Bsk.), San'â, 1425/2004, c. I, s. 14.

2.1.1. İman İle İlgili Rivayetler

Hâkim, rivayet ettiği "kim imânın tadına varmak isterse insanları sadece Allah için sevsin" şeklindeki üçüncü hadisin isnâdındaki Ebû Belc hakkında Müslim'in onunla ihticâc ettiğini belirtmiş,²⁸ Zehebî ise Müslim'in onunla ihticâc etmediğini ama bazıları tarafından ise *sika* görüldüğünü söylemiştir.²⁹

Esmâ-i hüsnâyı sayanların cennete gireceği ile ilgili hadiste Hâkim'in *sika* olarak nitelediği Abdulaziz b. el-Husayn b. et-Tercumân,³⁰ Zehebî tarafından *zayıf* sayılmıştır.³¹

Hâkim, isnâdında Şeybe el-Hadramî'nin bulunduğu ve "İslamda pay sahibi olan ile olmayan bir olmaz" ifadeleriyle başlayan rivayeti isnâdı sahîh olarak nitelemiş ve Buhârî'nin ondan *tahrîç* yaptığını söylemiştir.³² Zehebî ise Nesâî'nin, onun sadece bu hadisini naklettiğini ve ravinin *meçhûl* olduğunu ifade etmiştir.³³

Hâkim, Ebû Hâzim ← Ebû Hüreyre isnâdıyla naklettiği "mümin uysaldır" hadisinden sonra bunun Şeyhayn'ın şartlarına uygun olduğunu fakat onların bu rivayeti *tahrîç* etmediklerini ve kendisinin de bu rivayetin herhangi bir *illetini* bilmediğini söyler.³⁴ Zehebî ise bu rivayetin *munkatı'* olduğunu, buradaki Ebû Hâzim'in, el-Medînî olduğunu el-Eşcaî olmadığını ve ikisinin de Ebû Hüreyre ile *likâlarının* olmadığını ekler.³⁵

Senedinde Ubeyddullah b. Süleyman'ın bulunduğu büyük günahlarla ilgili hadis hakkında Hâkim, "Şeyhayn'ın şartlarına uygundur fakat onlar bu rivayeti *tahrîç* etmemişler ve ben bu rivayetin herhangi bir *illetini* bilmiyorum" derken,³⁶ Zehebî ise Ubeyddullah'ın babasından naklettiği hadisi sadece Buhârî'nin *tahrîç* ettiğini söyler.³⁷

Hz. Ömer'den nakledilen "hani Rabbin Ademoğullarının sulblerinden zürriyetlerini almıştı" (Araf, 7/172) ayetinin tefsiriyle ilgili rivayette, Hâkim bunun Şeyhayn'ın şartlarına uygun olduğunu fakat onların bu rivayeti *tahrîç* etmediklerini söylemiş,³⁸ Zehebî ise senedinde *inkıtâ* olduğunu belirtmiştir.³⁹

²⁸ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. I, 44, h. no: 3.

²⁹ Zehebî, Şemsü'd-Dîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman (ö. 748/1347), *et-Telhîs*, (el-Müstedrek ale's-Sahîhayn ile birlikte), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts., c. I, s. 3.

³⁰ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. I, s. 63-64, h. no: 42.

³¹ Zehebî, *et-Telhîs*, c. I, s. 17.

³² Hâkim, *el-Müstedrek*, c. I, s. 68-69, h. no: 49.

³³ Zehebî, *et-Telhîs*, c. I, s. 20.

³⁴ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. I, 73-74, h. no: 59.

³⁵ Zehebî, *et-Telhîs*, c. I, s. 23.

³⁶ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. I, s. 74, h. no: 60.

³⁷ Zehebî, *et-Telhîs*, c. I, s. 23.

³⁸ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. I, s. 80, h. no: 74.

Hâkim'in hakkında değerlendirme yapmadan naklettiği "Yün elbise giyin, kalbinizde imanın tadını hissedeceksiniz"⁴⁰ rivayetiyle ilgili Zehebî, hadisin şâhitleri olduğunu ancak Hâkim'in bunu zayıf bir tarikle naklettiğini ve senedinin yarısının düştüğünü kaydetmiştir.⁴¹

"Ahlakı güzel olanlar ve yakınlarına iyi davrananlar iman yönünden müminlerin en mükemmellerindendir" rivayeti hakkında Hâkim bütün ravilerinin Şeyhayn'ın şartlarına uygun olduğunu fakat onların bu lafızla bu hadisi *tahrîç* etmediklerini söylemiş,⁴² Zehebî ise rivayetin senedinde *inkitâ'* olduğunu ifade etmiştir.⁴³

Hâkim, "akıllı kişi nefsinin hesaba çeken ve ölümden sonrası için çalışan kişidir. Aciz kişi ise nefsinin isteklerine tabi olan ve Allah'tan temennilerde bulunandır" hadisi hakkında bunun Buhârî'nin şartlarına uygun olduğunu söylerken,⁴⁴ Zehebî bunun Buhârî'nin şartlarına uygun olmadığını, isnâdda geçen Ebû Bekr'in *zayıf* olduğunu belirtmiştir.⁴⁵

Abdullah b. Amr ve İbn Abbâs'tan nakledilen De ki: "Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin (Zümer, 39/53). ayetinin tefsiriyle ilgili rivayetin değerlendirilmesi sadedinde Hâkim bunun Şeyhayn'ın şartlarına uygun olduğunu fakat onların bu hadisi *tahrîç* etmediklerini söylemiş,⁴⁶ Zehebî ise rivayetin senedinde *inkitâ'* olduğunu ifade etmiştir.⁴⁷

Hâkim, İbn Abbâs kanalıyla gelen "kıyamet gününde peygamberler için altından minberler olacaktır" rivayeti hakkında, isnâdının *sahîh* olduğu hükmünü vermiş,⁴⁸ Zehebî ise isnâdda geçen Muhammed b. Sâbit el-Bunânî'nin birçok kişi tarafından *zayıf* sayıldığını ve bu hadisin *münker* olduğunu kaydetmiştir.⁴⁹

2.1.2. İlim İle İlgili Rivayetler

Ebû Hüreyre ile Ka'b arasında geçen ve ilim talibi ile dünya talibinin hiç doymayacağını konu edinen rivayet hakkında Hâkim, Şeyhayn'ın şartlarına

³⁹ Zehebî, *et-Telhîs*, c. I, s. 27.

⁴⁰ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. I, s. 81, h. no: 77.

⁴¹ Zehebî, *et-Telhîs*, c. I, s. 28.

⁴² Hâkim, *el-Müstedrek*, c. I, s. 119, h. no: 173.

⁴³ Zehebî, *et-Telhîs*, c. I, s. 53.

⁴⁴ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. I, s. 125, h. no: 191.

⁴⁵ Zehebî, *et-Telhîs*, c. I, s. 57-58.

⁴⁶ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. I, 128, h. no: 198.

⁴⁷ Zehebî, *et-Telhîs*, c. I, s. 61.

⁴⁸ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. I, s. 135, h. no: 220.

⁴⁹ Zehebî, *et-Telhîs*, c. I, s. 66.

uygundur değerlendirmesine yapmış,⁵⁰ buna katılmayan Zehebî rivayetin senedinde *inkitâ'* olduğunu belirtmiştir.⁵¹

H. Peygamber şöyle buyurmuştur: "İlmi kayıt altına alın". Onun kayıt altına alınması nasıldır diye soruldu. "Yazılmasıdır" şeklinde cevap verdi.⁵² Hâkim'in herhangi bir değerlendirme yapmadan naklettiği bu rivayet ile ilgili Zehebî, senedindeki Abdullah b. Müemmil'in *zayıf* olduğunu söylemektedir.⁵³

Ebû Hüreyre'nin Cuma günü minberde hadis nakletmesi ile ilgili rivayet hakkında Hâkim, Şeyhayn'ın şartlarına uygundur ancak onlar bunu *tahrîç* etmemiştir değerlendirmesini yapmış,⁵⁴ Zehebî ise rivayetin senedinde *inkitâ'* olduğunu ifade etmiştir.⁵⁵

H. Ömer'in kızı Hafsa'nın babasına dünya nimetlerinden faydalanması tavsiyesini konu edinen rivayet hakkında Hâkim, bu Şeyhayn'ın şartlarına uygun bir hadistir demiş⁵⁶ ancak Zehebî rivayetin senedinde *inkitâ'* olduğunu söylemiştir.⁵⁷

Hâkim, "müminin keremi dini, kişiliği akıllı, saygınlığı da ahlakıdır" hadisi ile ilgili, bu Müslim'in şartına uygun bir hadistir ancak bunu *tahrîç* etmemiştir hükmünü vermiştir.⁵⁸ Zehebî ise isnâddaki Müslim b. Halid'in *zayıf* olduğunu ve Müslim'in ondan hadis nakletmediğini ifade etmiştir.⁵⁹

İsnâdında Ömer b. Râşid'in bulunduğu "bir kimsede şu üç şey bulunursa Allah onu korur, hatalarını örter ve onu sever: Varlıkta şükür, muktedir iken af ve öfkeye hâkimiyet" hadisi hakkında Hâkim, "isnâdı sahihtir, çünkü Ömer b. Râşid, büyük muhaddislerin ondan hadis rivayet ettiği Hicâz ehlinde bir şeyhtir" değerlendirmesini yapmıştır.⁶⁰ Zehebî ise rivayetin *zayıf* olduğunu zira Ömer b. Râşid hakkında Ebû Hâtim'in "onun hadisinin yalan olduğunu gördüm" dediğini nakletmiştir.⁶¹

H. Ömer'in halife olduktan sonra insanlara hitap etmesiyle ilgili rivayet hakkında Hâkim, "bu isnâdı sahîh bir hadistir" demiştir.⁶² Zehebî'ye göre ise bu rivayet *münkerdir*.⁶³

⁵⁰ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. I, s. 170, h. no: 313.

⁵¹ Zehebî, *et-Telhîs*, c. I, s. 92.

⁵² Hâkim, *el-Müstedrek*, c. I, s. 188, h. no: 362.

⁵³ Zehebî, *et-Telhîs*, c. I, s. 106.

⁵⁴ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. I, s. 190, h. no: 367.

⁵⁵ Zehebî, *et-Telhîs*, c. I, s. 108.

⁵⁶ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. I, s. 211-212, h. no: 424.

⁵⁷ Zehebî, *et-Telhîs*, c. I, s. 123.

⁵⁸ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. I, s. 212, h. no: 425.

⁵⁹ Zehebî, *et-Telhîs*, c. I, s. 124.

⁶⁰ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. I, s. 214-215, h. no: 433.

⁶¹ Zehebî, *et-Telhîs*, c. I, s. 126.

⁶² Hâkim, *el-Müstedrek*, c. I, s. 215, h. no: 434.

Abdest alan kişinin uzuvlarını yıkamasıyla günahlarının bağışlanacağıyla ilgili hadis hakkında Hâkim, bunun Şeyhayn'ın şartlarına uygun olduğunu fakat onların bu hadisi *tahrîç* etmediklerini ve herhangi bir *illetinin* olmadığını söylemiş,⁶⁴ Zehebî ise bu rivayetin *sahîh* olmadığına hükmetmiştir.⁶⁵

Yukarıda *el-Müstedrek*'in ilk beş yüz hadisinden Zehebî'nin eleştirdiği rivayetlerle ilgili değerlendirmeleri verilmiştir. Bu beş yüz hadis içerisinde Zehebî sadece on dokuz rivayeti tenkit etmiştir.

Hâkim'in, Şeyhayn'ın şartlarına uygun gördüğü dokuz rivayet hakkında Zehebî, yedisinin *munkatı*, birinin *zayıf*, birinin de sadece Buhârî'nin şartlarına uygun olduğunu söylemiştir. Buradaki itiraz hadisin zayıflığına değil Şeyhayn'ın şartına uymamasıdır.

Hâkim'in, Buhârî'nin şartlarına uyduğunu söylediği bir rivayet Zehebî'ye göre *zayıf*tir.

Hâkim tarafından Müslim'in şartlarına uygun olarak nitelenen bir rivayeti Zehebî *zayıf* saymıştır.

Hâkim'in hakkında *sahîh* hükmü verdiği beş rivayetin ikisi Zehebî tarafından *münker*, üçü de *zayıf* olarak görülmüştür.

Hâkim'in yorumsuz olarak naklettiği üç rivayet hakkında Zehebî *zayıf* hükmünü vermiştir.

Toplamda beş yüz hadis içerisinde Zehebî'nin sadece on dokuz rivayeti eleştirdiği görülmektedir. Bu eleştirilerden birinin sıhhat ile ilgili olmadığı yukarıda ifade edilmişti. Dolayısıyla sıhhat açısından on sekiz rivayet Zehebî tarafından tenkit edilmiştir.

Şimdi de *el-Müstedrek*'in son bölümündeki rivayetlere bakalım.

2.2. Müstedrek'in Son Kısımındaki Hadislerin Değerlendirilmesi

Burada son kısımdan kastımız Hâkim'in tashîh etmeye fırsat bulamadığı söylenen *el-Müstedrek*'in son dörtte üçlük bölümüdür. Biz bu bölümden *el-Müstedrek*'in son beş yüz rivayetini inceleyeceğiz. Yukarıda da ifade edildiği gibi bu rivayetler arasında sadece Zehebî'nin eleştirdiklerine değineceğiz.

2.2.1. Fiten ve Melâhim İle İlgili Rivayetler:

Hâkim, "ümmetimin (gelişmeye dair) ümit süresi yüz yıldır" rivayetiyle ilgili olarak, "isnâdı sahihtir ancak Şeyhayn bunu *tahrîç* etmemiştir" yorumunu

⁶³ Zehebî, *et-Telhîs*, c. I, s. 126.

⁶⁴ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. I, s. 220, h. no: 446.

⁶⁵ Zehebî, *et-Telhîs*, c. I, s. 130.

yapmış,⁶⁶ Zehebî ise isnâdının çoğunun *meçhûl* ravilerden oluştuğunu söylemiştir.⁶⁷

İsnâdında Abdula'lâ'nın bulunduğu "birbirlerini Allah için sevenlere kıyamet günü nurdan minberler vardır" rivayetini Hâkim, "isnâdı sahîhtir ancak Şeyhayn bunu *tahrîç* etmemiştir" ifadeleriyle değerlendirirken,⁶⁸ Zehebî, Ebû Dâvud'un Abdula'lâ'yı *metrûk* olarak tavsîf ettiğini nakletmiştir.⁶⁹

Hâkim, isnâdında İbn Ebî Meryem'in olduğu, ümmetin yaşama süresiyle ilgili rivayet hakkında "Şeyhayn'ın şartlarına uygun sahîh bir hadistir ancak onlar bunu *tahrîç* etmemiştir" değerlendirmesini yapmış,⁷⁰ Zehebî ise İbn Ebî Meryem'in *zayıf* olduğunu ve Şeyhayn'ın ondan hiçbir şey rivayet etmediklerini söylemiştir.⁷¹

"Kıyamet ile ilgili alametler iki yüz yıldan sonra ortaya çıkacaktır" rivayetini Hâkim, Şeyhayn'ın şartlarına uygun sahîh bir rivayet olarak görürken,⁷² Zehebî ise *uydurma* olduğunu düşünmüştür.⁷³

"Ümmetimden bir adama, Rûkn ve Makâm arasında, Bedir ehli kadar kişi biat edecektir" rivayetini Hâkim, hakkında yorum yapmadan nakletmiş,⁷⁴ Zehebî isnâdda geçen Ebu'l-Avâm hakkında, "birçok kişi tarafından *zayıf* sayılmıştır, Hâricî'dir" demiştir.⁷⁵

"Yeryüzünde fitneler inek boynuzu gibi ortaya çıkar" rivayetini Hâkim "isnâdı sahîh bir hadistir ancak Şeyhayn onu *tahrîç* etmemiştir" ifadeleriyle değerlendirmiş⁷⁶ fakat Zehebî rivayetin isnâdında bulunan Saîd b. Hubeyre'nin, İbn Hibbân tarafından hadis uydurmakla ithâm edildiğini söylemiştir.⁷⁷

Hâkim, "bu ümmetin son zamanlarında değerli eyerlere binip cami kapılarına kadar gelecek kişiler olacaktır. Onların kadınları giyinik çıplaklardır. Başları, zayıf deve hörgücü gibidir. Onlara lanet okuyun çünkü onlar melundurlar. Eğer sizden sonra başka bir ümmet gelecek olsaydı, bu kişiler önceki ümmetlerin kadınlarının size hizmet ettiği gibi onlara hizmet ederlerdi" rivayeti hakkında, bu Şeyhayn'ın şartlarına uyup *tahrîç* etmedikleri sahîh bir

⁶⁶ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 465, h. no: 8293.

⁶⁷ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 419.

⁶⁸ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 466-467, h. no: 8296.

⁶⁹ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 420.

⁷⁰ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 471, h. no: 8307.

⁷¹ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 424.

⁷² Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 475, h. no: 8319.

⁷³ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 428.

⁷⁴ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 478, h. no: 8328.

⁷⁵ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 431.

⁷⁶ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 479-480, h. no: 8334.

⁷⁷ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 433.

hadistir demiştir.⁷⁸ Zehebî ise hadisin isnâdında yer alan Abdullah b. Ayyâş ile her ne kadar Müslim ihticâc etmişse bile, onun Ebû Dâvûd ve Nesâî tarafından *zayıf* sayıldığını belirtmiştir.⁷⁹

Hâkim'in yorumsuz naklettiği "beni hak ile gönderene yemin olsun ki, yer çöküntüsü, mesh (metamorfoz) ve (gök taşı vb. ile) isabet alma gerçekleşmedikçe bu dünya yok olmaz" ⁸⁰ rivayeti hakkında Zehebî, isnâdda yer alan Süleyman el-Yemânî'nin *zayıf* sayıldığını ve haberin *münker* olduğunu söylemiştir.⁸¹

"Fitne ortaya çıktığı zaman Hz. Peygamber'in ashabının sayısı on bin idi. Bunlardan sadece kırk kişi fitnede tarafsız kaldı. İçlerinde Ebû Eyyûb, Sehl b. Hanîf ve Ammâr b. Yâsir'in bulunduğu Bedir ehlinde iki yüz kırk küsür kişi (Hz.) Ali safında yer aldı" rivayetiyle ilgili Hâkim değerlendirmede bulunmazken,⁸² Zehebî, fitne olayında Bedir ehlinde yirmi veya otuz kişi dışında kimsenin bulunmadığını ifade ederek bu rivayeti metni açısından tenkit etmiştir.⁸³

"Habsu Seyel (bölgesin)'den bir ateş çıkıp yavaş yavaş ilerleyecektir. Geceleyin kaybolup gündüz ilerlemeye devam edecektir..."⁸⁴ Zehebî bu rivayetin isnâdında zikredilen Râfi'in *meçhûl* olduğunu kaydetmiştir.⁸⁵

İsnâdında İbrahim b. İsmail b. Mucemmi'in ve İsmail b. Ebû Uveys'in olduğu "Habsu Seyel" ile ilgili başka bir rivayet hakkında Hâkim, "bu, isnâdı sahîh olan ve Şeyhayn'ın *tahrîç* etmediği bir hadistir" demiş,⁸⁶ Zehebî ise rivayetin *münker*, İbrahim'in *zayıf* olduğunu, İsmail'in de eleştirildiğini nakletmiştir.⁸⁷

Ümmet, şu üç şey ortaya çıkmadığı sürece şeriat üzere olacaktır: Onlardan ilim alınmadığı, aralarında veled-i zina çoğalmadığı ve içlerinde sekârûn ortaya çıkmadığı müddetçe. Sekârûn nedir ey Allah'ın Rasulu diye sordular. Hz. Peygamber "ahir zamanda ortaya çıkacak ve selamlaşmaları, lanetleşme olan bir topluluktur" buyurdu. Hâkim, bu rivayetin Şeyhayn'ın şartlarına uygun olduğunu fakat onların bunu *tahrîç* etmediğini savunmuştur.⁸⁸ Zehebî ise rivayetin *münker* olduğunu ve Şeyhayn'ın isnâdda geçen Zebân'dan hadis nakletmediklerini ifade etmiştir.⁸⁹

⁷⁸ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 483, h. no: 8346.

⁷⁹ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 436.

⁸⁰ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 483-484, h. no: 8349.

⁸¹ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 437.

⁸² Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 486, h. no: 8358.

⁸³ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 440.

⁸⁴ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 489, h. no: 8367.

⁸⁵ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 443.

⁸⁶ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, 490, h. no: 8368.

⁸⁷ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 443.

⁸⁸ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 491, h. no: 8371.

⁸⁹ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 444.

İsnâdında Umâre el-Muavvilî'nin bulunduğu "kıyamet yaklaşınca ölüm artar artık insanlar, dün gece kimler birbirlerini öldürdü diye soracaklar, falan ve falan diye karşılık verecekler" rivayeti hakkında Hâkim, "bu Müslim'in şartlarına uygun olup *tahrîç* etmediği sahîh bir hadistir" değerlendirmesini yapmış,⁹⁰ Zehebî ise Müslim'in Umâre'den hadis nakletmediğini söylemiştir.⁹¹

Ashabdan Seleme b. Nufeyl es-Sukûnî anlatıyor: Hz. Peygamber'in huzurunda oturduğumuz esnada bir adam geldi ve ey Allah'ın peygamberi! Size gökten yemek geldi mi diye sordu. Rasûlullah bana sıcak yemek geldi şeklinde cevap verdi... İsnâdında Ertât b. el-Munzir'in bulunduğu bu rivayeti Hâkim, Şeyhayn'ın şartlarına uygun olup eserlerine almadıkları sahîh bir hadis olarak tavsif etmiştir.⁹² Zehebî ise Şeyhayn'ın Ertât'tan hadis nakletmediklerini ve bu rivayetin sahîhlerin gariblerinden olduğunu belirtmiştir.⁹³

Ebân b. Suleym şöyle diyor: Ömer b. Hattâb bize hitaben dedi ki: Benden sonra sizin hakkınızda en çok korktuğum şey, sizden suçsuz olan birinin tutuklanıp devenin kesildiği gibi kesilmesi ve etinin deve eti gibi yakılmasıdır.⁹⁴ Hâkim'in sıhhati ile ilgili bir değerlendirmede bulunmadığı bu rivayetin isnâdında geçen Ebân hakkında Zehebî, Ahmed b. Hanbel'in "onun hadisini terkettiler" sözünü nakletmiştir.⁹⁵

Hâkim, "Rükûn ile Makâm arasında, bir adama biat edilecek. Kâbe'de savaşmayı da ancak Müslümanlar helal sayacaktır. Orada savaşmayı helal saydıklarında Arapların vay haline. Sonra Habeşliler gelip orayı tamamen yıkacaklar ve bundan sonra asla imar edilmeyecektir. Onun hazinesini çıkaracak olanlar da bunlardır" rivayetinin Şeyhayn'ın şartlarına uygun olup onların *tahrîç* etmedikleri sahîh bir hadis olduğunu söylemiştir.⁹⁶ Zehebî ise Şeyhayn'ın İbn Sem'ân'dan hadis nakletmediklerini, İbn Ebî Zî'b'in de İbn Sem'ân'dan rivayeti olmadığını ve âlimlerin onu eleştirdiğini ifade etmiştir.⁹⁷

"Kıyamet kopacağı esnada bütün müminlerin ruhunu alacak bir rüzgâr eser" rivayetini Hâkim, sahîh olarak görürken⁹⁸ Zehebî ise bu rivayetin isnâdında *inkitâ'* olduğu görüşündedir.⁹⁹

⁹⁰ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 491, h. no: 8373.

⁹¹ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 444.

⁹² Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 494-495, h. no: 8383.

⁹³ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 448.

⁹⁴ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 498, h. no: 8392.

⁹⁵ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 451.

⁹⁶ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 499, h. no: 8395.

⁹⁷ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 453.

⁹⁸ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 502, h. no: 8405.

⁹⁹ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 455.

Abdullah b. Amr b. el-Âs tarafından nakledilen Endülüs, Afrika ve Mısır'da olacak olayları konu edinen rivayeti Hâkim, Şeyhayn'ın şartlarına uygun olup *tahrîç* etmedikleri hadislerden saymıştır.¹⁰⁰ Zehebî ise Şeyhayn'ın isnâdda bulunan Ebû Kubeyl'den, Müslim'in de zayıflığından dolayı Abdullah b. Sâlih'ten rivayette bulunmadığını söylemiştir.¹⁰¹

Sığınaklar üç tanedir: Savaş günlerinde insanların sığınağı Dimeşk'tir. Deccâl'in ortaya çıktığı gün insanların sığınağı Ebû Kıttras nehridir. Oradan 'Beytu'l-Makdis' diyenler geçecektir. Ye'cûc ve Me'cûc'un ortaya çıkacağı zamanki sığınakları ise Tûr-i Sînâ'dır. Hâkim'in hakkında yorum yapmadığı bu rivayeti¹⁰² Zehebî, *munkatî'* olarak değerlendirmiştir.¹⁰³

Erminiyye yıkılana kadar Cezîre emniyettedir. Cezîre yıkılana kadar Mısır emniyettedir. Mısır yıkılana kadar Kûfe emniyettedir. Kûfe yıkılmadan savaş olmaz. Savaş olmadan küfrün şehri fethedilemez. Küfrün şehri fethedilmeden Deccâl ortaya çıkmaz. Hâkim bu hadisi değerlendirme yapmaksızın nakletmiş,¹⁰⁴ Zehebî ise bu rivayetin *munkatî'* ve *zayıf* olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁵

Hâkim'in hakkında yorum yapmadan zikrettiği İbn Mesûd kanalıyla gelen "Ehl-i beytim benden sonra siyah bayraklar ortaya çıkana dek sürgüne maruz kalacaktır. Onlar hakkı talep edecek ancak onlara verilmeyecektir" rivayetini¹⁰⁶ Zehebî, *mevzû* olarak nitelemiştir.¹⁰⁷

Hâkim, "âhir zamanda ümmetim, yöneticileri tarafından daha önce duyulmamış şiddetli belalara uğratılacaktır. Ta ki geniş yeryüzü onlara dar olana ve zulüm ve haksızlıkla dolana kadar. Mümin zulümden sığınacak bir yer bulamayacaktır. İşte o zaman Allah, benim soyumdan yeryüzünü hak ve adaletle dolduracak bir kişi gönderir..." rivayetini, Şeyhayn'ın *tahrîç* etmediği isnâdı sahîh bir hadis olarak değerlendirmiştir.¹⁰⁸ Zehebî ise isnâdının çoğunun *meçhûl* ravilerden oluştuğunu söylemiştir.¹⁰⁹

"Sizi, benden sonra vuku bulacak yedi fitneden sakındırıyorum! Bunlar Medine, Mekke, Yemen, Şam, doğu, batı ve es-Süfyâni fitneleridir." Bu rivayet hakkında Hâkim, "bu Şeyhayn'ın *tahrîç* etmediği isnâdı sahîh bir hadistir"

¹⁰⁰ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 507-508, h. no: 8423.

¹⁰¹ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 461.

¹⁰² Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 509, h. no: 8426.

¹⁰³ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 462.

¹⁰⁴ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 509, h. no: 8428.

¹⁰⁵ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 463.

¹⁰⁶ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 511, h. no: 8434.

¹⁰⁷ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 464.

¹⁰⁸ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 512, h. no: 8438.

¹⁰⁹ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 465.

demiş,¹¹⁰ Zehebî ise bunun Nu'aym b. Mehdî'nin¹¹¹ acaip rivayetlerinden biri olduğunu kaydetmiştir.¹¹²

Hâkim, bir kadının anne ve babasıyla ilgili rüyasını anlattığı rivayet hakkında, "bu Şeyhayn'ın şartlarına uygun olup *tahrîç* etmediği isnâdı sahîh bir hadistir" değerlendirmesini yapmış,¹¹³ Zehebî ise isnâdının çok zayıf olduğunu belirtmiştir.¹¹⁴

İsnâdında Ebû Hubeyre'nin bulunduğu Deccâl ile ilgili bir rivayeti Hâkim, "bu Müslim'in şartlarına uygun olup *tahrîç* etmediği sahîh bir hadistir" sözleriyle değerlendirmiş,¹¹⁵ Zehebî ise Ebû Hubeyre'nin *zayıf* olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁶

"Ümeyyeoğulları'nın sayısı kırka ulaştınca Allah'ın kullarını köleye, Allah'ın malını ganimete ve Allah'ın kitabını, insanları aldatma aracına çevirirler." Hâkim'in yorumsuz olarak aktardığı bu rivayet¹¹⁷ Zehebî'ye göre ravilerinin *zayıflığıyla* beraber bir de *munkatı'dır*.¹¹⁸

Hz. Peygamber'in Mervân b. el-Hakem'e beddua etmesiyle ilgili bir rivayeti Hâkim, Şeyhayn'ın şartların uygun olup *tahrîç* etmedikleri sahîh hadislerden saymış,¹¹⁹ Zehebî ise isnâdda yer alan Mînâ'nın Ebû Hâtım tarafından yalancılıkla ithâm edildiğini söylemiştir.¹²⁰

Mervan'a, Rasulullah tarafından lanet edildiği ile ilgili üç rivayeti peş peşe zikreden Hâkim, birinci rivayetin Şeyhayn'ın şartlarına uygun olduğuna, ikinci ve üçüncü rivayetlerin de isnâdlarının sahîh olduğuna hükmetmiştir.¹²¹ Zehebî ise birinci rivayette *inkitâ* olduğunu, ikinci rivayetin senedindeki Ebu'l-Hasan'ın *meçhûl* olduğunu ve üçüncü rivayetin isnâdında bulunan er-Rışdî'nin, İbn Adî tarafından *zayıf* sayıldığını zikretmiştir.¹²²

¹¹⁰ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 515, h. no: 8447.

¹¹¹ İsnâdda Nu'aym b. Hammâd olarak geçmektedir, Nu'aym b. Mehdî şeklinde kaydedilmesi Zehebî'nin sehven yazdığı bir ifade olarak görülüyor. Bkz. İbnu'l-Mulakkîn Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısri (ö. 804/1401), *Muhtasaru İstidrâki'l-Hâfiz ez-Zehbî alâ Müstedreki Ebî Abdillâh el-Hâkim*, Dâru'l-Âsime, (I-VIII, thk. Sa'd b. Abdullah, I. Bsk.), Riyad, 1411/1991, c. VII, s. 3325, h. no: 1109.

¹¹² Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 469.

¹¹³ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, 518-519, h. no: 8455.

¹¹⁴ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 472.

¹¹⁵ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 524-525, h. no: 8473.

¹¹⁶ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 478.

¹¹⁷ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 525-526, h. no: 8475, 8476.

¹¹⁸ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 479.

¹¹⁹ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 526, h. no: 8477.

¹²⁰ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 479.

¹²¹ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 528-529, h. no: 8483, 8484, 8485.

¹²² Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 481.

Hâkim, âhir zamanda vuku bulacak bazı olaylardan bahseden bir rivayeti sıhhat değerlendirmesin yapmadan nakletmiş.¹²³ Zehebî isnâdında geçen Kesîr b. Abdullah'ı, *zayıf* olarak nitelemiştir.¹²⁴

Dâbbetu'l-arz'dan söz eden bir rivayeti Hâkim, isnâdı sahîh olarak değerlendirmiş,¹²⁵ Zehebî ise isnâdda zikredilen Talha b. Amr el-Hadramî'nin âlimler tarafından *zayıf* görüldüğünü ve Ahmed b. Hanbel'in onu *metrûk* saydığını nakletmiştir.¹²⁶

Dâbbetu'l-arz ile ilgili başka bir rivayet hakkında Hâkim, "bu Şeyhayn'ın şartlarına uygun olup onların eserlerine almadıkları sahîh bir hadistir" demiş,¹²⁷ Zehebî ise isnâdda bulunan İbnu'l-Beylemân'i ile Velîd'i *zayıf* olarak tavsîf etmiştir.¹²⁸

Hâkim, "Ehl-i beytim benden sonra, ümmetim tarafından öldürülme ve sürgüne maruz bırakılacak. Kavmimiz içinde bize en çok buğz edecek olanlar da Ümeyyeoğulları, Muğîreoğulları ve Mahzûmoğullarıdır" rivayeti ile ilgili "bu isnâdı sahîh bir hadistir" değerlendirmesini yapmıştır.¹²⁹ Zehebî ise isnâdda yer alan İsmail'in *metrûk* olmasından dolayı rivayetin zayıf olduğunu ifade etmiştir.¹³⁰

Kıyamet ile ilgili bir rivayette Enes b. Mâlik'in, Velîd b. Yezîd'in huzuruna çıktığı zikredilmekte,¹³¹ Zehebî ise bu kişinin Velîd b. Abdulmelik olduğunu söylemektedir.¹³²

"Lâ ilâhe illallâh diyen, iyiliği emreden ve kötülükten sakındıran bir kişinin başına kıyamet kopmaz". Hâkim, bu rivayeti Müslim'in şartlarına uygun görürken,¹³³ Zehebî, Müslim'in isnâdda geçen Sinan b. Sa'd'dan nakilde bulunmadığı görüşündedir.¹³⁴

Hâkim, "fuhuş gündüz vakti yol ortasında işlenmedikçe ve bu durum kimse tarafından yadırganmadıkça kıyamet kopmaz. O gün, onların en iyisi 'keşke biraz yolun kenarına kaysaydınız' diyen olacaktır. Bu kişinin onlar arasındaki konumu Ebû Bekr ile Ömer'in sizin aranızdaki konumu gibidir" rivayeti

¹²³ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 530, h. no: 8488.

¹²⁴ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 483.

¹²⁵ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 530-531, h. no: 8490.

¹²⁶ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 484.

¹²⁷ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 531-532, h. no: 8492.

¹²⁸ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 485.

¹²⁹ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 534, h. no: 8500.

¹³⁰ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 487-488.

¹³¹ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 539, h. no: 8510.

¹³² Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 494.

¹³³ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 540, h. no: 8514.

¹³⁴ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 495.

ile ilgili "bu isnâdı sahîh olup Şeyhayn'ın *tahrîç* etmediği bir hadistir" demiştir.¹³⁵ Zehebî ise isnâddaki Süleyman'ın helâka müstehak olduğunu, bu haberin de hurafeye benzediğini ifade etmiştir.¹³⁶

Hâkim'in yorumsuz olarak naklettiği Süfyânî'nin Şam'da ortaya çıkacağı ile ilgili bir rivayeti¹³⁷ Zehebî, "zayıf bir haber" olarak nitelemiştir.¹³⁸

Mehdî'ye biatın keyfiyeti hakkındaki bir rivayeti Hâkim değerlendirme yapmadan zikretmiş,¹³⁹ Zehebî ise isnâdının bir kısmının düştüğünü belirterek *zayıflığına* dikkat çekmiştir,¹⁴⁰

İsnâdında Saîd b. Sinan'ın bulunduğu bir rivayete Hâkim, "Şeyhayn'ın *tahrîç* etmediği isnâdı sahîh bir hadis" hükmünü vermiş,¹⁴¹ Zehebî ise Saîd'in hadis uydurmakla ithâm edildiğini söylemiştir.¹⁴²

"Şâm, beldeler içerisinde Allah'ın gözdesidir. Oraya seçkin kullarını sevk eder. Şâm'dan çıkıp başka yere gidenler Allah'ın gazabıyla, farklı bir yerden Şâm'a gelenler ise Allah'ın rahmetiyle karşılaşır". Hâkim'e göre bu rivayet Müslim'in şartlarına uygun olup *tahrîç* etmediği, isnâdı sahîh bir hadistir.¹⁴³ Zehebî ise isnâdda bulunan 'Ufeyr b. Ma'dân'ı "helâk olmuş biridir" lafzıyla cerh etmiştir.¹⁴⁴

Hâkim, "peygamberlik bana üç yerde nazil oldu: Mekke, Medine ve Şâm" rivayetini sahîh olarak nitelemiş,¹⁴⁵ Zehebî ise sahîh olmadığını söylemiştir.¹⁴⁶

Deccâl zamanında müminlerin yiyecekleriyle ilgili bir rivayet hakkında Hâkim, "bu rivayet Müslim'in şartlarına uygun olup *tahrîç* etmediği, isnâdı sahîh bir hadistir" değerlendirmesini yapmış,¹⁴⁷ Zehebî ise isnâdda yer alan Saîd b. Sinan'ın (hadis uydurmakla) ithâm edildiğini ve helâk olmuş biri olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁸

Hâkim, üç Deccâl hakkındaki rivayeti zikrettikten sonra İbn Huzeyme'nin bu rivayeti sahîhin şartlarına uygun olarak naklettiğini söylemiş,¹⁴⁹ Zehebî ise

¹³⁵ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 541, h. no: 8516.

¹³⁶ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 496.

¹³⁷ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 547, h. no: 8530.

¹³⁸ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 502.

¹³⁹ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 549, h. no: 8537.

¹⁴⁰ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 504.

¹⁴¹ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 553, h. no: 8548.

¹⁴² Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 508.

¹⁴³ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 555, h. no: 8555.

¹⁴⁴ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 510.

¹⁴⁵ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 555, h. no: 8556.

¹⁴⁶ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 510.

¹⁴⁷ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 557, h. no: 8561.

¹⁴⁸ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 511.

¹⁴⁹ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 558, h. no: 8565.

isnâddaki Şuayb b. Ömer'i *meçhûl*, rivayeti de *münker* olarak değerlendirmiştir.¹⁵⁰

İbn Abbâs'dan mevkuf olarak nakledilen "dört kişi bizden, Ehl-i beyt'tendir: es-Seffâh, el-Munzir, el-Mansûr ve el-Mehdî" rivayetini Hâkim, Şeyhayn'ın *tahrîç* etmediği, isnâdı sahîh bir hadis olarak telakkî etmiştir.¹⁵¹ Zehebî ise rivayetin sahîhlikle hiçbir alakası olmadığını zira isnâdda geçen İsmail b. İbrahim'in *zayıflığı* hususunda icmâ olduğunu, babasının ise hadis rivayetinde sağlam olmadığını belirtmiştir.¹⁵²

Hâkim, Enes b. Mâlik'ten rivayet edilen depremle alakalı bir rivayetin, Müslim'in şartlarına uygun olup *tahrîç* etmediği sahîh bir hadis olduğunu söylerken,¹⁵³ Zehebî ise rivayetin mevzu, isnadda geçen Nu'aym'ın da münkeru'l-hadîs olduğu görüşündedir.¹⁵⁴

"Ramazan ayında uykudakileri uyandıracak, uyanıkları korkutacak bir yer çökmesi olacaktır..." Hâkim, Şeyhayn'ın Mesleme dışında bu rivayetin ravileriyle ihticâc ettiğini, Mesleme'nin de *zayıf* olduğuna dair bir delil olmadığını ve rivayetin metninin *garîb* olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁵ Zehebî ise rivayetin *mevzû*, Mesleme'nin de *sâkıt* ve *metrûk* olduğunu belirtmiştir.¹⁵⁶

"Allah'ın, Acemleri çoğaltıp onları kaçmayan aslanlara çevirmesi ve onların boyunlarınızı vurup ganimetlerinizi yemesi yakındır" rivayeti hakkında Hâkim, "bu Şeyhayn'ın *tahrîç* etmediği, isnâdı sahîh bir hadistir" değerlendirmesini yapmıştır.¹⁵⁷ Zehebî ise Muhammed b. Zeyd b. Sinan'ın babası gibi *zayıf* olduğunu söylemiştir.¹⁵⁸

Hâkim, "dağın başındaki şeytani, Buceyle kabilesinden biri indirecek..." rivayeti hakkında, "Şeyhayn'ın *tahrîç* etmediği isnâdı sahîh bir hadistir" demiştir.¹⁵⁹ Zehebî ise rivayetin sahîh olmaktan çok uzak ve *münker* olduğunu kaydetmiştir.¹⁶⁰

"Dâbbe'nin çıkışı güneşin batıdan doğmasından sonradır..." Hâkim bu rivayeti ibret alınması için zikrettiğini ve isnâdda yer alan Abdulvehhab'ın *meçhûl* olduğunu belirtmiş,¹⁶¹ Zehebî ise rivayetin *mevzû* olduğunu söylemiştir.¹⁶²

¹⁵⁰ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 513.

¹⁵¹ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 559, h. no: 8568.

¹⁵² Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 514.

¹⁵³ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 562, h. no: 8575.

¹⁵⁴ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 516.

¹⁵⁵ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 563, h. no: 8580.

¹⁵⁶ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 518.

¹⁵⁷ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 564, h. no: 8583.

¹⁵⁸ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 519.

¹⁵⁹ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 566, h. no: 8588.

¹⁶⁰ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 521.

¹⁶¹ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 566-567, h. no: 8590.

"Ümmetim, içerisinde temâyüz, temâyül ve mekâmi' ortaya çıkmadıkça fitneye düşmez..." Hâkim bu rivayeti "Şeyhayn'ın *tahrîç* etmediği isnâdı sahîh bir hadis" olarak nitelemiştir,¹⁶³ Zehebî ise isnâdda zikredilen Saîd b. Sinan'ın hadis uydurmakla ithâm edildiğini nakletmiştir.¹⁶⁴

Hâkim, "Deccâl, İsfehân Yahudileri arasından çıkacak..." rivayetini "Şeyhayn'ın *tahrîç* etmediği isnâdı sahîh bir hadis" olarak saymış,¹⁶⁵ Zehebî ise rivayetin *münker*, isnâdda geçen Abdula'lâ'ın *zayıf* olduğunu, Muhammed b. Sinan'ın da Ebû Dâvûd tarafında *tekzîb* edildiğini ifade etmiştir.¹⁶⁶

Senedinde Atiyye'nin bulunduğu Deccâl ile ilgili uzun bir rivayetin ardından Hâkim Şeyhayn'ın Atiyye ile ihticâc etmediğini,¹⁶⁷ Zehebî ise onun *zayıf* olduğunu söylemiştir.¹⁶⁸

Hâkim'in sıhhat değerlendirmesi yapmaksızın naklettiği "ümmetimden bazıları Meryem oğlu İsa'ya ve Deccâl'in öldürülmesine yetiştir" rivayetini¹⁶⁹ Zehebî, *münker*, isnâddaki Abbâd'ı da *zayıf* saymıştır.¹⁷⁰

H. Osman'dan *mevkûf* olarak nakledilen ve fitneyi yolda giden üç kişiye benzeten rivayet ile ilgili Hâkim yorum yapmamış,¹⁷¹ Zehebî ise isnâdda bulunan Ali b. Âsım'ı, *zayıf* olarak tavsîf etmiştir.¹⁷²

H. Peygamber'in kendisinden sonra vuku bulacak altı olayı saydığı rivayet hakkında Hâkim, "Şeyhayn'ın *tahrîç* etmediği isnâdı sahîh bir hadis" değerlendirmesini yaparken,¹⁷³ Zehebî ise isnâdda *inkitâ'* olduğunu ifade etmiştir.¹⁷⁴

Hâkim, Mehdî'nin ne kadar yaşayacağıyla ilgili bir rivayeti, Müslim'in şartlarına uygun olup *tahrîç* etmediği sahîh bir hadis olarak nitelemiştir,¹⁷⁵ Zehebî ise isnâdda zikredilen İmrân'ın *zayıf* olduğunu ve Müslim'in ondan hadis nakletmediğini belirtmiştir.¹⁷⁶

¹⁶² Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 522.

¹⁶³ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 569, h. no: 8597.

¹⁶⁴ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 524.

¹⁶⁵ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 573-574, h. no: 8611.

¹⁶⁶ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 529.

¹⁶⁷ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 581-582, h. no: 8621.

¹⁶⁸ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 539.

¹⁶⁹ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 587, h. no: 8634.

¹⁷⁰ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 544.

¹⁷¹ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 593, h. no: 8651.

¹⁷² Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 550.

¹⁷³ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 595, h. no: 8655.

¹⁷⁴ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 552.

¹⁷⁵ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 600, h. no: 8670.

¹⁷⁶ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 557.

2.2.2. Kıyâmet Ahvâli İle İlgili Rivayetler

Hâkim'in naklettiği sûra üfürme hakkındaki üç rivayeti¹⁷⁷ Zehebî, senedlerinde yer alan Atiyye, Ebû Yahya ve Hârice'den dolayı *zayıf* olarak değerlendirmiştir.¹⁷⁸

Hâkim, beş bilinmeyen şeyden (muğayyebât-ı hamse) bahseden bir rivayeti Şeyhayn'ın rivayet etmediği isnâdı sahîh bir hadis olarak görürken,¹⁷⁹ Zehebî ise isnâdda geçen Yakub b. İsa'nın *zayıf* olduğu kanaatindedir.¹⁸⁰

Haşr ile ilgili iki rivayeti, Hâkim, Şeyhayn'ın *tahrîç* etmediği isnâdı sahîh hadisler olarak değerlendirmiş,¹⁸¹ Zehebî ise ilk rivayetin sahîh olmadığını, diğerinin senedinde de *inkitâ'* olduğunu söylemiştir.¹⁸²

Hâkim en son diriltilecek olan iki kişiden bahseden rivayet hakkında "bu Şeyhayn'ın şartlarına uyup *tahrîç* etmedikleri sahîh bir hadistir" demiş,¹⁸³ Zehebî ise senede bulunan İshak b. Yahya'nın, Ahmed b. Hanbel tarafından metrûk sayıldığını nakletmiştir.¹⁸⁴

İbn Abbâs'dan nakledilen ve bazı ayetlerin tefsiri ile alakalı bir rivayete Hâkim, "Şeyhayn'ın rivayet etmediği isnâdı sahîh bir hadis" hükmünü vermiş,¹⁸⁵ Zehebî ise isnâdda zikredilen Yahya b. Râşid'in, Nesâî tarafından *zayıf* addedildiğini belirtmiştir.¹⁸⁶

"Kıyamet günü yeryüzü, derinin uzatıldığı gibi uzatılır..." rivayetinin senedinde bulunan Ebu'l-Muğîre hakkında Hâkim, "meçhûldür",¹⁸⁷ Zehebî ise "Süleyman et-Teymî onu zayıf saymıştır" değerlendirmesini yapmıştır.¹⁸⁸

"Amel defterleri üç gruptur..." rivayetini Hâkim, isnâdı sahîh olup Şeyhayn'ın eserlerine almadığı bir hadis olarak nitelemiş,¹⁸⁹ Zehebî ise isnâdda yer alan Sadaka'nın *zayıf*, İbn Bâbnûs'un da meçhûl olduğunu söylemiştir.¹⁹⁰

Hâkim, kıyamet gününde insanların hesaplaşmalarıyla ilgili bir rivayet hakkında "bu isnâdı sahîh olup Şeyhayn'ın eserlerine almadığı bir hadistir"

¹⁷⁷ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 603-604, h. no: 8677, 8678, 8679.

¹⁷⁸ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 559.

¹⁷⁹ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 605-607, h. no: 8683.

¹⁸⁰ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 564.

¹⁸¹ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 609, h. no: 8688, 8689.

¹⁸² Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 565.

¹⁸³ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 610, h. no: 8691.

¹⁸⁴ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 566.

¹⁸⁵ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 617, h. no: 8710.

¹⁸⁶ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 573.

¹⁸⁷ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 619, h. no: 8716.

¹⁸⁸ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 575.

¹⁸⁹ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 619, h. no: 8717.

¹⁹⁰ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 576.

demiş,¹⁹¹ Zehebî ise isnâdda geçen Abbâd'ın *zayıf*, hocası Saîd b. Enes'in de *meçhûl* olduğunu ifade etmiştir.¹⁹²

“Utanç, kıyamet günü kişiye yapışır...” rivayetini Hâkim, “Şeyhayn'ın *tahrîç* etmediği isnâdı sahîh bir hadis” olarak değerlendirmiş,¹⁹³ Zehebî ise isnâddaki el-Fadl'ın *zayıf* olduğunu belirtmiştir.¹⁹⁴

“Benim bildiklerimi bilseydiniz az güler, çok ağlardınız...” rivayeti hakkında Hâkim, “bu Şeyhayn'ın şartlarına uygun olup *tahrîç* etmedikleri sahîh bir isnâddır” demiş,¹⁹⁵ Zehebî ise rivayetin *munkatı*, isnâdda geçen Yunus'un da Rafizî olduğunu ve Şeyhayn'ın ondan hadis nakletmediklerini kaydetmiştir.¹⁹⁶

H. Âişe (r.a.)'den nakledilen “(kimin kitabı sağdan verilirse) hesabı kolay olur” (İnşikâk, 84/8) ayetinin tefsiri hakkındaki rivayetle¹⁹⁷ ilgili Zehebî, senedde zikredilen el-Hurayş'in, Buhârî tarafından “fi hadîsihi nazar” tabiriyle cerh edildiğini nakletmiştir.¹⁹⁸

İbn Mesûd'un “sizden cehenneme uğramayacak kimse yoktur” ayetini “sizden cehenneme girmeyecek kimse yoktur” şeklinde açıkladığı rivayet hakkında Hâkim, “bu Şeyhayn'ın *tahrîç* etmediği, isnâdı sahîh bir hadistir” değerlendirmesini yapmış,¹⁹⁹ Zehebî ise Ebû Dâvûd'un isnâdda yer alan Dâvûb b. ez-Ziberkân'ı(n hadisini) terk ettiğini söylemiştir.²⁰⁰

“Abdullah b. Revâha ağlayınca eşi ona niçin ağlıyorsun demiş. O da “sizden cehenneme uğramayacak kimse yoktur” ayetini hatırladım cevabını vermiştir.” Hâkim bu rivayetin Şeyhayn'ın şartlarına uygun olup *tahrîç* etmedikleri sahîh bir hadis,²⁰¹ Zehebî ise isnâdında kopukluk olduğu görüşündedir.²⁰²

İnsanların dünyada neye tapmışsa ahirette onunla arkadaşlık yapacağından bahseden uzun bir rivayet hakkında Hâkim, “isnadı baştan sona sika ravilerden oluşmuştur” değerlendirmesini yapmış,²⁰³ Zehebî, isnâdının

¹⁹¹ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 620, h. no: 8718.

¹⁹² Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 576.

¹⁹³ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 620-621, h. no: 8720.

¹⁹⁴ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 577.

¹⁹⁵ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 622, h. no: 8724.

¹⁹⁶ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 579.

¹⁹⁷ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 623, h. no: 8728.

¹⁹⁸ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 580.

¹⁹⁹ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 630-631, h. no: 8745.

²⁰⁰ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 587.

²⁰¹ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 631, h. no: 8748.

²⁰² Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 588.

²⁰³ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 632-635, h. no: 8751.

sağlam olmakla birlikte rivayetin son derece *münker* olduğunu vurgulamış ve isnâdda bulunan Ebû Hâlid'in sapkın bir Şîî olduğunu eklemiştir.²⁰⁴

Hâkim, "Sizin bu ateşiniz, cehennem ateşinin yetmiş parçasından biridir..." rivayetini Şeyhayn'ın *tahrîç* etmediği, isnâdı sahîh bir hadis olarak nitelerken,²⁰⁵ Zehebî ise isnâdda geçen Hasan'ın *zayıf*, Bekr'in de *sika* olmadığını nakletmiştir.²⁰⁶

Yeryüzünün balığın sırtında olduğu ile ilgili rivayet hakkında Hâkim, "sahîhtir Şeyhayn bunu *tahrîç* etmemiştir" demiş,²⁰⁷ Zehebî ise rivayetin *münker* olduğunu ve senedde bulunan Derrâc'ın pek çok *münker* rivayet naklettiğini dillendirmiştir.²⁰⁸

Hâkim, "Cehennem, kıyamet günü her birini yetmiş bin meleğin çektiği, yetmiş bin dizginle getirilir" rivayetini Müslim'in şartlarına uygun olup *tahrîç* etmediği sahîh bir hadis olarak saymış,²⁰⁹ Zehebî ise isnâdda yer alan 'Alâ'nın yalancılıkla ithâm edildiğine dikkat çekmiştir.²¹⁰

İsnâdında Ebû'z-Ze'râ'nın bulunduğu Deccâl ile ilgili bir rivayet hakkında Hâkim, "bu Şeyhayn'ın şartlarına uyup eserlerine almadıkları sahîh bir hadistir" ifadelerini kullanmış,²¹¹ Zehebî ise Şeyhayn'ın Ebû'z-Ze'râ ile ihticâc etmediklerini savunmuştur.²¹²

Senedinde Ebû Hamza Meymûn el-A'ver'in yer aldığı miraç konusundaki bir rivayetle ilgili Hâkim, mezkûr ravinin tevsiki konusunda ihtilaf olduğunu belirtirken,²¹³ Zehebî ise bu ravinin Ahmed b. Hanbel ve başkaları tarafından zayıf görüldüğünü eklemiştir.²¹⁴

Hârût ile Mârût'un bir kadınla zinâ etmesi hakkındaki rivayeti Hâkim, Şeyhayn'ın *tahrîç* etmediği isnâdı sahîh bir hadis olarak niteleyip isnâdda zikredilen Yahya b. Seleme'nin babasından naklettiği rivayetlerin terk edilmesinin aklılılara ziyan bir durum olduğunu zira onun bu işin ehli olması hususunda ihtilaf olmadığını ve babasından teferrüd ettiği bazı hadisler rivayet etmesinin

²⁰⁴ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 592-593.

²⁰⁵ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 635, h. no: 8753.

²⁰⁶ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 593.

²⁰⁷ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 636, h. no: 8756.

²⁰⁸ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 594.

²⁰⁹ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 637, h. no: 8758.

²¹⁰ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 595.

²¹¹ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 641-642, h. no: 8772.

²¹² Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 600.

²¹³ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 648-649, h. no: 8793.

²¹⁴ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 607.

yadırganamayacağını vurgulamıştır.²¹⁵ Zehebî ise Yahya hakkında Nesâî'nin *metrûk*, Ebû Hâtim'in *münkeru'l-hadîs* dediklerini nakletmiştir.²¹⁶

Hâkim, Ebû Kılâbe'nin Ebû Zerr el-Ğifârî'den naklettiği bir rivayet hakkında "eğer Ebû Kılâbe'nin, Ebû Zerr'den semâî olmuşsa, bu Şeyhayn'ın şartlarına uygun isnâdı sahîh bir hadistir" demiş,²¹⁷ Zehebî ise Ebû Kılâbe'nin Ebû Zerr ile karşılaşmadığını söylemiştir.²¹⁸

Yukarıda *el-Müstedrek*'in incelenen son kısmındaki beş yüz rivayet içerisinde Zehebî'nin eleştirdiği seksen bir rivayetle ilgili değerlendirmeleri verilmiştir. Hâkim'in, Şeyhayn'ın şartlarına uygun gördüğü on beş rivayet hakkında Zehebî, ikisinin *uydurma*, birinin *metrûk*, birinin *münker*, dördünün *munkatı'*, beşinin *zayıf*, ikisinin ise Şeyhayn'ın şartlarına uygun olmadığını söylemiştir.

Zehebî'ye göre; Hâkim'in, Müslim'in şartlarına uygun olarak nitelediği sekiz rivayetin üçü *mevzû*, üçü *zayıf* ikisi de Müslim'in şartlarına uygun değildir.

Hâkim, otuz üç rivayet hakkında "isnâdı sahîhtir" görüşünü paylaşırken Zehebî bu rivayetlerden üçüne *uydurma*, beşine *metrûk*, yedisine *münker*, üçüne *munkatı'*, onuna *zayıf*, dördüne ravisi *meçhûl*, birine de acayip demiştir.

Yirmi iki rivayet hakkında Hâkim değerlendirme yapmamış, Zehebî ise bunların ikisinin *mevzû*, birinin *metrûk*, ikisinin *münker*, dördünün *munkatı'*, birinin ravisinin *meçhûl*, onunun *zayıf* olduğunu belirtmiş, iki rivayetin de metnine itiraz etmiştir.

Hâkim'in, ravilerini *meçhûl* olarak nitelediği iki rivayet hakkında Zehebî birine *uydurma* diğerine *zayıf* hükmünü vermiştir.

Bir rivayetle ilgili Hâkim ihtilaf olduğunu söylerken Zehebî ise zayıf olduğunu savunmuştur.

Sonuç

Mütেকaddimûn döneminin önemli isimlerinden sayılan Hâkim en-Nisâbûrî'nin ilmi derinliği pek çok âlim tarafından dile getirilmiştir. Onun hakkında yapılan araştırmalardan sonra şunları söyleyebiliriz:

Hâkim'in mütesâhil olarak görülmesi eserlerinin tamamıyla alakalı olmayıp ömrünün sonlarına doğru hafızasının zayıfladığı bir dönemde tasnif ettiği *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn* adlı eseriyle sınırlıdır.

El-Müstedrek'in Hâkim tarafından tashih edildiği söylenen ilk kısmı ile temize çekilmemiş olan son kısmının karşılaştırılmasından elde ettiğimiz sonuçlar

²¹⁵ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 650, h. no: 8796.

²¹⁶ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 608.

²¹⁷ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 652, h. no: 8802.

²¹⁸ Zehebî, *et-Telhîs*, c. IV, s. 609.

İbn Hâcer'in öne sürdüğü, *Müstedrek*'in müsvedde olduğu iddiasını desteklemektedir. Çünkü bu ilk kısımdan incelediğimiz beş yüz rivayet içerisinde Zehebî'nin eleştirdiği rivayetlerin sayısı on dokuzdur. Zehebî bu on dokuz rivayetin ikisini *münker*, yedisini *munkatı'*, dokuzunu *zayıf*, birini de Şeyhayn'ın şartlarına uygun olmadığı gerekçesiyle eleştirmiştir. Ayrıca bu beş yüz rivayet içerisinde Zehebî'nin *uydurma* dediği hiçbir rivayet yoktur.

El-Müstedrek'in incelenen son beş yüz rivayeti içerisinde Zehebî'nin eleştirdiği rivayet adedi seksen birdir. Bunlardan on bir tanesi *mevzû*, yedisi *metrûk*, onu *münker*, on biri *munkatı'*, otuzu *zayıf*, beşi *meçhûl* olarak nitelenmiştir. Zehebî üç rivayetin metnine itiraz etmiş dördünün de Şeyhayn'ın şartlarına uygun olmadığını ifade etmiştir.

Sonuç olarak *el-Müstedrek*'in temize çekilmiş olduğu söylenen ilk kısmı ile tashih edilmediği iddia edilen son kısmı arasında bariz bir fark olduğunu söyleyebiliriz. Bunun da *el-Müstedrek*'in son dörtte üçlük kısmının müsvedde olduğu yönündeki iddiaları destekleyen bir husus olduğu söylenebilir.

Kaynakça

- Anas Aljaad, " Medâ Tesâhulî'l-Hâkim Dirâse Tatbîkiyye Havle'l-Ehâdis elletî Hakeme aleyhâ ez-Zehebî bi'l-Vad' ", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, C. X, S. IV (22), 2018, ss. 1398-1414.
- Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, MÜİFV Yayınları (VII. Bsk.), İstanbul, 2013.
- Dişhad Şamsalddin Bapir, *Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin el-Müstedrek Adlı Eserindeki Ehl-i Beyt'in Faziletine Dair Hadislerin Değerlendirilmesi* (Hz. Ali örneği), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, BÜSBE, Bingöl, 2017.
- Güner, Osman, "Hâkim en-Nîsâbü'rî ve Müstedrek Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. X, Samsun, 1998, ss. 141-158.
- Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah en-Nîsâbü'rî (ö. 405/1014), *el-Müstedrek Ale's-Sahîhayn*, Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, (I-IV, I. Bsk.), Beyrut, 1411/1990.
- *el-Medhal ile's-Sahîh*, Muessesetu'r-Risâle, (thk. Rabî' b. Hâdî Umeyr el-Medhalî, I. Bsk.), Beyrut, 1404/1984.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit (ö. 463/1071), *Tarihu Bağdâd (Tarihü Medîneti's-Selâm) ve Ahbâru Muhaddisiha ve Zikru Kuttânihâ el-Ulemâ min Ğayri Ehlihâ ve Vâridihâ*, Daru'l-Ğarbi'l-İslâmî, (I-XVII, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf, I. Bsk.), Beyrut, 1422/2001.
- Hatiboğlu, İbrahim, "Müstedrek", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2006, XXXII/133-134.
- İbn Asakir, Ebu'l-Kasım Ali b. el-Hasan b. Hibetullah (ö. 571/1176), *Tebyînu Kizbi'l-Mufterî fi mâ Nusibe ile'l-İmâm Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, Dâru'l-Fikr, (II. Bsk.), Dimeşk, 1399.

- İbn Hacer, Ahmed b. Ali Ebu'l-Fadl el-Askalânî (ö. 852/1448), *Lisânu'l-Mizân*, Mektebetu'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, Beyrut, 1423/2002.
- İbnu'l-Mulakkîn, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Misrî (ö. 804/1401), *Muhtasarü İstidrâki'l-Hâfız ez-Zehabî alâ Müstedreki Ebî Abdillâh el-Hâkim*, Dâru'l-Âsime, (I-VIII, thk. Sa'd b. Abdullah, I. Bsk.), Riyad, 1411/1991.
- İbnu's- Salah, Ebû Amr Osmân b. Abdurrahmân eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245) *Ma'rifetu Envâi İlmi'l-Hadîs*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, (thk. Abdullatif el-Hemîm, Mâhir Yâsin el-Fahl, I. Bsk.), Beyrut, 1423/2002.
- Kandemir, Mehmet Yaşar, "Hâkim en-Nisâbü'rî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 1997, XV/190-193.
- Leknevî, Ebu'l-Hasanât Muhammed Abdulhayy, (ö. 1886), *el-Ecvibetu'l-Fâdula li'l-Esileti'l-Aşerati'l-Kâmile*, Dâru's-Selâm, (V. Bsk.), Kahire, 1428/2007.
- Mu'allimî, Abdurrahman b. Yahya et-Temîmî el-Yemânî, (ö.1386/1966), *et-Tenkîl bi mâ fî Te'nîbi'l-Kevserî mine'l-Ebâtîl*, el-Mektebu'l-İslâmî, (II. Bsk.), Beyrut, 1406/1986.
- Mukbil b. Hâdî, Ebû Abdurrahman, *Ricâlu'l-Hâkim fi'l-Müstedrek*, Mektebetu San'â el-Eseriyye, (II. Bsk.), San'â, 1425/2004.
- Ramazân Ahmed, Ebû Muhammed, *Tenbîhu'l-Vâhim al âmâ Câne fi Müstedreki'l-Hâkim*, Mektebetu't-Tevbe, Riyad, 1420/2000.
- Salihî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Abdulhâdî ed-Dimeşkî (ö. 744/1343), *Tabakâtu 'Ulemâ'l-Hadîs*, Müessesetu'r-Risâle, (I-IV, thk. Ekrem el-Bûşî, II. Bsk.), Beyrut, 1417/1996.
- Sübkî, Tâcüddîn Ebû Nasr Abdulvehhâb b. Ali b. Abdulkâfi, (ö. 771/1370), *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kubrâ*, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, (I-X, thk. Abdulfettâh Muhammed el-Hulv, Mahmud Muhammed et-Tanâhî, I. Bsk.), Kahire, 1383/1964.
- Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî (ö. 911/1505), *Tedribu'r-Râvî fi Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, Mektebetu'l-Kevser, (I-II, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî, II. Bsk.), Beyrut, 1415.
- Tozlu, İbrahim, *Hadîs Edebiyatında Müstedreklerin Yeri ve el-Hâkim'in el Müstedrek'i*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, UÜSBE, Bursa, 1994.
- Zebîdî, Ebu'l-Feyz Muhammed el-Murtaza el-Huseynî, (ö.1205/1791), *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Dâru'l-Hidâye, (I-XL, thk. Mustafa el-Hicâzi), yy., 1413/1993.
- Zehabî, Şemsü'd-Dîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman (ö. 748/1347), *et-Telhîs*, (el-Müstedrek ale's-Sahîhayn ile birlikte), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts.
- *Tezkiratu'l-Huffâz*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, (I-IV), Beyrut, ts.
- *Mevdûât min Müstedreki'l-Hâkim Hurricet mine'l-Fedâil*, Dâru'l-Lu'ue, (thk. Muhyiddin Sâmi, I. Bsk.), Mansure, 1439/2018.
- *Siyeru A'lâmî'n-Nübelâ*, Müessesetu'r-Risâle, (I-XXV, thk. Şuayb el-Arnâvut, II. Bsk.), Beyrut, 1404/1984.

Zeyla'î, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf (ö. 762/1360), *Nasbu'r-Râye li Ehâdîsi'l-Hidâye*, Dâru'l-Kible, (I-V, I. Bsk.), Cidde, 1418/1997.